سِکيا جي حاصلات

(قرآن مجيد ۽ سنت جي روشنيءَ ۾):

- ❖ حفاظتِ قرآن مجيد کان واقف ٿي بيان ڪري سگهندا.
- ❖ قرآن مجيد جي تدوين ۽ ان جي ٽن ادوار: عهد نبوي، عهد صديقي ۽ عهد عثماني کي سمجهي بيان ڪري سگهندا.

قرآن مجيد جي حفاظت: قرآن مجيد ان وحيءَ جي پڄاڻي آهي. جيڪو حضرت آدم عليه السلام کان وٺي سمورن نبين سڳورن عليهم السلام ڏانهن ايندي رهي. قرآن مجيد قيامت تائين ايندڙ سڀني انسانن لاءِ آخري، مڪمل ۽ لازوال هدايت جو ڪتاب آهي ان ڪري ان جي بقا ۽ تحفظ جي اشد ضرورت هئي. سو الله تعالىٰ قرآن مجيد جي حفاظت جو ذمو پاڻ کنيو ۽ فرمايو: إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (سورة الحجر: آيت 9) **ترجمو:** اسان ئي نصيحت (يعني قرآن) نازل ڪيو ۽ اسين ئي ضرور ان جي حفاظت ڪندڙ آهيون.

قرآن مجيد جي نازل ٿيڻ کي صديون گذري ويون پر الله تعالىٰ جي حفاظت جي ڪري اڄ به اسان وٽ اُهو ئي قرآن مجيد موجود آهي جيڪو سيدنا رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ تي نازل ٿيو. جنهن ۾ ڪنهن به قسم جي ڪا قير ڦار نه ٿي آهي.

قرآن مجيد جي تدوين: ڪنهن تحرير کي گڏ ڪرڻ، ترتيب ڏيڻ ۽ سهيڙڻ کي 'تدوين' چئبو آهي. قرآن مجيد جي تدوين مان مراد آهي ته وحي ذريعي نازل ٿيڻ بعد قرآن مجيد کي ڪتابي صورت ۾ گڏ ڪرڻ.

قرآن مجيد آسمان کان، تحريري صورت يا ڪتابي صورت ۾ نه نازل ٿيو هو. بلڪ وحي جي مختلف طريقن سان لفظي انداز ۾ نازل ٿيو. جنهن کي حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ ٻن طريقن سان محفوظ ڪرايو. هڪ حفظ ۽ يادگيريءَ سان ۽ ٻيو تحريري صورت ۾. قرآن مجيد جي تدوين جا هيٺيان ٽي دور آهن:

پهريون دور (عهد نبوي صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ): اسلام جي شروعاتي وقت تائين عرب پڙهڻ لکڻ جا عادي نه هئا. جڏهن حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن نبوت جو اعلان فرمايو هو ته ان وقت به مڪي شهر ۾ صرف چند ماڻهو لکڻ کان واقف هئا. جن ۾ خلفاءِ

راشدين بہ شامل آهن. پوءِ پاڻ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي تعليم ۽ تربيت جي ڪري لکڻ ۽ پڙهڻ وارن ۾ واڌارو ٿيندو ويو. خاص ڪري ان وقت ڪاغذ جي سهولت گهٽ هئڻ ڪري قرآن مجيد جي ڪتابت چمڙي، کُل جي سنهڙي پردي، لسن پٿرن، کجيءَ جي پنن، ڪاٺ جي تختين ۽ ويڪرن هڏن تي ڪئي ويندي هئي.

حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ تي جيڪا بہ وحي نازل ٿيندي هئي تہ ڪنهن ڪاتب کي سڏائي هدايت فرمائيندا هئا تہ نازل ٿيل آيتون فلاڻي سورت جي فلاڻي آيت کان پوءِ شامل ڪيون وڃن. اهڙيءَ طرح حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي نگرانيءَ ۾ ڪجهہ صحابہ ڪرام رضي الله عنهم قرآن مجيد ياد بہ ڪندا ويندا هئا ۽ ان جون سورتون ۽ آيتون مختلف شين تي لِکندا بہ ويندا هئا. اهڙيءَ طرح سندن دَور مبارڪ ۾ سمورو قرآن مجيد لِکجي مڪمل ٿيو.

پيو دَور (عهد صديقي): نبي ڪريم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي وصال کان بعد جڏهن حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه خلافت جي ذميداري سنڀالي تہ زڪواة جي منڪرن ۽ نبوت جي ڪُوڙن دعويدارن خلاف ڪين ڪاروايون ڪرڻيون پيون. جنگ يمامہ ۾ مسيلمہ ڪذاب جي خلاف وڏو مقابلو ڪيو ويو. نتيجي ۾ سَوين قرآن مجيد جا حافظ ۽ قاري شهيد ٿي ويا. ان علمي نقصان کي ڏسندي حضرت عمر فاروق رضي الله عنه جي مشوري ۽ صحابہ ڪرام رضي الله عنهم جي گڏيل صلاح سان قرآن مجيد کي لکيل مختلف شين تان اُتاري هڪ مصحف ۾ مرتب ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو ۽ ان عظيم ۽ بابرڪت ڪم لاءِ حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه جي سربراهيءَ ۾ ڪجهہ اصحاب سڳورن رضي الله عنهم جي ڪميٽي جوڙي وئي، جن ۾ ڪجهہ مهاجر ۽ ڪجهہ انصار صحابہ ڪرام رضي الله عنهم هئا. سيني اصحاب سڳورن رضي الله عنهم کان قرآن مجيد جو مواد وٺي ۽ گڏ ڪرڻ وارو ڪم حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه حوالي ٿيو، جڏهن تہ ان جي لِکڻ جي ذميداري حضرت سعيد بن العاص رضي الله عنه کي ڏني وئي. حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه پاڻ بہ قرآن جو حافظ، عالم ۽ ڪاتب وحي پڻ هو. سمورو قرآن مجيد ان نموني لِکجي پورو ٿيو ۽ مختلف شين تان ۽ مختلف ماڻهن وٽان گڏ ڪري هڪ مصحف طور مرتب ڪيو ويو، ان لحاظ سان قرآن مجيد جو پهريون جامع ڪتابي صورت ۾ آڻيندڙ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه آهي. قرآن مجيد جو اهو نسخو حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه کان بعد

حضرت عمر رضي الله عنه وٽ محفوظ رهيو، ان کان بعد اُم المؤمنين حضرت حفصہ رضي الله عنها وٽ موجود رهيو.

ٽيون دَور (عهد عثماني): هر ٻوليءَ ۾ علائقي ۽ جاگرافي جي لحاظ کان مختلف لهجا ٿيندا آهن. عربي ٻوليءَ ۾ بہ انيڪ لهجا ۽ بيان جا انداز آهن پر حضور اڪرم ﷺ وَاَصْحَابِہٖ وَسَلَّمَ جي دَور ۾ ان جا ست لهجا مشهور هئا. پاڻ ماڻهن جي سهولت خاطر انهن مان ڪنهن بہ لهجي ۾ قرآن مجيد جي تلاوت ڪرڻ جي اجازت فرمائي هئائون. جيئن ارشاد آهي: ”اِنَّ الْقُرْآنَ اُنْزِلَ عَلٰی سَبْعَةِ اَحْرُفٍ فَاقْرَؤا منه مَا تَيَسَّرَ“ **ترجمو:** قرآن مجيد ستن لهجن تي نازل ٿيو آهي، سو ان مان جيڪو آسان لڳي سو پڙهو. (مسند احمد: 1/151) ان اصول تي پهرين ٻن خليفن جي دَور تائين عمل ٿيندو رهيو پر حضرت عثمان غني رضي الله عنه جي دَور ۾ جڏهن اسلامي حڪومت ڏورانهن ملڪن تائين ڦهلجي وئي تہ اتي ماڻهن ۾ تلاوت جي لهجي ۾ اختلاف پيدا ٿي پيا. هڪ دفعي حضرت حذيفہ بن يمان رضي الله عنه جڏهن آذربائيجان ۽ آرمينيا جي محاذ تان واپس ٿي مديني شريف پهتو تہ حضرت عثمان غني رضي الله عنه وٽ پيش ٿي فرمايائون: ”اي اميرالمؤمنين! اُمت کي ڪتاب الله جي باري ۾ يهودين ۽ نصارن وانگر اختلاف کان بچايو.“ تنهن تي پاڻ خطبو ڏنائون ۽ ان ڪم جي اهميت کان واقف ڪيائون پوءِ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه جي دَور ۾ مرتب ڪيل نسخو ام المومنين حضرت حفصہ رضي الله عنها وٽان گُهرائي حضرت زيد بن ثابت، حضرت عبدالله بن زبير، حضرت سعيد بن العاص ۽ حضرت عبدالرحمٰن بن حارث بن هشام رضي الله عنهم جي حوالي ڪيائون ڪين قرآن مجيد لکڻ جو حڪم ڏيندي هدايت ڪيائون تہ جتي لهجن ۾ اختلاف ٿئي اتي قريش وارو لهجو اختيار ڪريو، جو تہ قرآن مجيد ان لهجي ۾ نازل ٿيو آهي. اهڙيءَ ريت 25هہ جي ابتدا ۾ مصحف عثماني مرتب ٿي چڪو، جنهن جا ست عدد نسخا تيار ڪري مڪي شريف، شام، يمن، بحرين، بصره ۽ ڪوفي موڪليا ويا ۽ هڪ نسخو مديني منوره لاءِ رکيو ويو. الله تعاليٰ جي حفاظت واري وعدي موجب اڄ بہ اسان وٽ اهو ئي قرآن مجيد موجود آهي، جيڪو نازل ٿيڻ وقت موجود هو.

مَشق

(الف) هيٺ ڏنل سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. قرآن مجيد جي حفاظت بابت اوهان ڇا ٿا ڄاڻو؟ لکو.
2. عهد نبوي ۾ قرآن مجيد جي تدوين ڪيئن ٿي؟

(ب) هيٺ ڏنل سوالن جا مختصر جواب لِکو:

1. عهد صديقي ۾ قرآن مجيد کي گڏ ڪرڻ جي ضرورت ڇو پيش آئي ؟
2. حضرت عثمان غني رضي الله عنه ڪهڙي سبب جي ڪري قرآن مجيد کي قريش جي لهجي ۾ تيار ڪري ڇپايو؟
3. حضرت عثمان غني رضي الله عنه قرآن مجيد جا نسخا ڪهڙن ڪهڙن علائقن ڏانهن موڪليا؟

(ج) دُرست جواب جي سامهون (✓) جو نشان لڳايو:

1. قرآن مجيد نازل ٿيو:

(الف) وحيءَ جي صورت ۾ (ب) ڪتاب جي صورت ۾
(ج) تختيءَ جي صورت ۾ (د) آواز جي صورت ۾

2. وحي لکندڙ صحابهِ ڪرام رضي الله عنهم سڏجن ٿا

(الف) السابقون الاولون (ب) ڪاتبين وحي
(ج) انصار (د) مهاجر

3. حضرت عثمان رضي الله عنه جي دور ۾ قرآن مجيد جو پهريون نسخو موجود هو:

(الف) ام المومنين حضرت خديجه رضي الله عنها وٽ (ب) ام المومنين حضرت عائشه رضي الله عنها وٽ
(ج) ام المومنين حضرت حفصه رضي الله عنها وٽ (د) ام المومنين حضرت زينب رضي الله عنها وٽ

4. حضرت ابو بڪر صديق رضي الله عنه جي دور ۾ قرآن مجيد گڏ ڪرڻ جي ذميداري ڏني وئي:

(الف) حضرت علي رضي الله عنه کي (ب) حضرت حذيفه بن يمان رضي الله عنه کي
(ج) حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه کي (د) حضرت زيد بن حارثه رضي الله عنه کي

5. مصحف عثماني جي نسخن جو تعداد هو:

(الف) 6 (ب) 7
(ج) 8 (د) 9